

Eettinen kasvatustajattelu suomalaisessa koulupedagogiikassa (*Lectio praecursoria*¹)

Leevi Launonen

Yleissivistävän koulun tehtävänä on perusopetuslain mukaan ”tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen”. Seurattuani vuosien ajan yhteiskunnan kehitystä ja kasvatustajattelun muutosta näen tämän tehtävän entistä vaativampana. Havaintojeni mukaan oppilaiden käytösongelmat, joihin pyritään vastaamaan oppilashuollollisin ja erityispedagogisin toimenpitein, ovat yhä useammin syvimmältä perusluonteeltaan eettisiä. Lasten ja nuorten psykososiaalinen pahoinvointi, josta suomalaisessa yhteiskunnassa tällä hetkellä keskustellaan, liittyy mielestäni kyvyttömyyteen tunnistaa terveen elämänhallinnan eettisiä ehtoja.

Kun suomalainen peruskoulu on nyt etsimässä suuntaa 2000-luvun tulevaisuuteen, on tärkeää, ettemme tähyile ainoastaan siihen mitä on edessä. Yhtä tärkeää on kääntyä katsomaan taakse päin ja hahmottaa sitä historiallista polkua, mitä pitkin olemme nykyiseen tilanteeseen tulleet. Suomalainen koulu tarvitsee historiallisia ja kasvatustilofilosofisia näköaloja, voidakseen arvioida omaa tilaansa.

Suomen kansakoululaitos syntyi Uno Cygnaeuksen johdolla 1860-luvulla. Laki yleisestä oppivelvollisuudesta tuli voimaan maamme itsenäistymisen jälkeen vuonna 1921. Aluksi kansakoulu ja myöhemmin 1970-luvulta lähtien peruskoulu ovat olleet maamme koulutusjärjestelmässä ns. oppivelvollisuuskouluja, jotka ovat kasvatustehtävänsään tavoittaneet jokaisen sukupolven. Yleissivistävällä koululla on oppiaineiden opettamisen ohella katsottu olevan aina myös merkittävä

---

¹ Eettinen kasvatustajattelu suomalaisen koulun pedagogisissa teksteissä 1860-luvulta 1990-luvulle. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research* 168. (Väitös 20.10.2000)

eettinen kasvatustehtävä ja vastuu. Inhimillinen sivistys ei rakennu pelkästään rationaalisen tietämisen tai esteettisen kokemisen varaan. Siihen kuuluu olennaisena osana myös kyky eettiseen vastuuseen. Kuten filosofi Reijo Wilenius on todennut, eettisyys sivistysominaisuutena menee tavallaan syvimmälle ihmiseen, ja siksi eettisyyteen kasvataminen on kaikkein vaikeinta.

Lähestyn omassa tutkimuksessani koulun kasvatustehtävää historiallisesta näkökulmasta. Tarkoituksena on selvittää, mitä suomalaisessa yhteiskunnassa ja koulun kasvatustajatteluissa on tapahtunut sen jälkeen kun Uno Cygnaeus 1860-luvulla laittoi kansakoulun toimimaan. Tarkastelun kohteena on erityisesti *eettisen kasvatustajattelun muutos*. Koulun eettisellä kasvatustajattelulla viitataan kolmeen asiaan: (1) eettisen kasvatuksen filosofisiin lähtökohtiin, (2) tavoitteina oleviin ihanteisiin ja (3) kasvatuksen keinoihin. Vaikka tutkimus perustuu historialliseen tekstiaineistoon, sillä on useita liittymäkohtia myös oman aikamme aatteellisiin ilmiöihin. Tässä mielessä väitöstutkimukseni on myös puheenvuoro ajankohtaiseen yhteiskunnalliseen kasvatustajatteluun.

Pyrin luomaan tutkimuksessani kokonaiskuvaa suomalaisen koulun eettisestä kasvatustajattelusta ja sen muutoksesta kansakoulun opettajaseminaarin perustamisesta (1863) lähtien aina 1900-luvun loppuun saakka. Tutkimusote on luonteeltaan filosofinen, mutta työllä on historiallinen rakenne. Kokonaisuutena tutkimusta voi luonnehtia aatehistorialliseksi.

Tutkimuksen pääongelma on muotoiltu seuraavasti: Miten koulun pedagogisissa teksteissä ilmenevä eettinen kasvatustajattelu on muuttunut kansakoulun perustamisesta 1860-luvulta 1990-luvulle? Tätä pääongelmaa on tarkasteltu aikakausittain tarkempien alaongelmien suhteen, jotka kuuluvat seuraavasti:

1. Millaiseen filosofiseen lähtökohtaan eettinen kasvatustajattelu on perustunut?
2. Millaisia ihanteita koulukasvatustajatteluun on asetettu?
3. Miten eettistä kasvatustajatteluun on koulussa pitänyt toteuttaa?

Analyttisen tarkastelun perusteella tutkimuksessa on lopuksi konstruoitu kullekin aikakaudelle tyypillisiä eettisen kasvatustajattelutapoja. Olen kutsunut niitä Lauri Rauhalan fenomenologista käsitteistöä seuraten merkityshorisonteiksi.

Tutkimuksen lähdeaineisto jakautui opettajankoulutuksessa käytettyihin pedagogisiin teoksiin ja oppivelvollisuuskoulun opetussuunnitelmiin. Lähteinä oli kaikkiaan 67 pedagogista teosta ja viiden eri opetussuunnitelmavaiheen opetussuunnitelmat. Peruskoulun kunta-

kohtaisista 80-luvun opetussuunnitelmista ja kouluittaisista 90-luvun opetussuunnitelmista kerättiin harkinnanvarainen näyte, jossa tutkittiin 24 kunnan ja 90 koulun opetussuunnitelmat.

Kasvatusajattelun eettisen syvärakenteen kuvaamiseen tutkimuksessa käytettiin kirjallisuuden pohjalta rakennettua koordinaatistoa, eettisen kasvatusajattelun arvokarttaa. Sen perusulottuvuuksina olivat eettinen objektivismi ja subjektivismi sekä toisaalta yhteiskunta arvojen siirtäjänä ja oppilas arvojen valitsijana. Tämän eettisen arvokartan avulla seurattiin sitä, millaista ontologista ja epistemologista moraalikäsitystä koulun eettinen ajattelu on kunakin aikakautena heijastanut pedagogisten tekstien valossa.

Koulun kasvatusihanteiden analyysiin sovellettiin kirjallisuuden pohjalta muotoiltua kuusiosaista luokitusrunkoa, jossa ihanteet sijoitettiin niiden perusluonteen mukaisesti eri kategorioihin. Luokitusrunko rakennettiin siten, että siinä erotettiin persoonalliset, interpersonalliset, yhteiskuntaeettiset, luontoon liittyvät ja uskonnolliset tavoitteet. Eettisen kasvatuksen keinoja kartoitettiin aineistolähtöisesti ilman teoreettista luokitusrunkoa.

Tavallaan synteesinä kaikesta muusta analyysistä kuvattiin lopuksi kunkin aikakauden tyypillisiä eettisen kasvatusajattelun ymmärtämisyhteyksiä, merkityshorisontteja, jotka säätelivät sitä, missä valossa koulun eettistä kasvatustehtävää kunakin aikana tulkittiin.

Tutkimus osoitti, että eettisen kasvatusajattelun filosofisessa syvärakenteessa on tapahtunut huomattava muutos. Vanhassa kansakoulussa (jolla tarkoitan vuosien 1863–1920 välistä aikaa) eettinen kasvatusta perustui kristilliseen humanismiin ja eettiseen objektivismiin, jonka kokoavana peruskäsitteenä oli siveellinen maailmanjärjestys. Maailmansotien välisenä aikana 1920- ja 30-luvuilla teleologinen, metafyyminen ja uskonnollinen ajattelu kasvatuksessa väheni, mutta edelleenkin ajattelua hallitsi usko objektiivisiin arvoihin. Tärkeänä murroskohtana oli 1940-luku ja vuoden 1952 kansakoulun opetussuunnitelma, jossa eettisissä peruskäsitteissä irtauduttiin ratkaisevasti uskonnollisista ja metafyyysisistä lähtökohdista. Tämän jälkeen kasvatuksen eettiset päämäärät alettiin nähdä suhteellisina ja muuttuvina. Arvot kiinnitettiin kansakunnan kulttuuriin ja YK:n ihmisoikeuksien julistukseen. Yksilön merkitys arvoja valitsevana subjektina nousi voimakkaasti esiin peruskoulun syntyvaiheessa 1970-luvulla ja vahvistui edelleen 1990-luvun kouluittaisissa opetussuunnitelmissa. Tämä kehitys vastaavasti rajoitti opettajan roolia arvojen opettamisessa ja mursi vähitellen hänen auktoriteettiasemansa.

Eettisen kasvatustajatteluun lähtökohta muuttui 1900-luvun puolivälissä eettisestä objektivismista eettiseen konstruktivismiin, ja vuosisadan lopussa osittain myös subjektivismiin. Tämä liittyi samaan aikaan tapahtuneeseen yhteiskunnan yleiseen maallistumiseen, liberalisoitumiseen ja moniarvoistumiseen. Koulun eettisen kasvatuksen painopiste vaihtui yhteiskunnan arvojen siirtämisestä oppilaan yksilölliseen arvovalintaan. Muutos merkitsi sosialisointia heikkenemistä ja individualisaation korostumista 1900-luvun lopun koulukasvatuksessa.

Myös koulun kasvatustavoitteena olevissa ihanteissa on tapahtunut paljon muutoksia. Kasvatuksen ihanteista katosivat vähitellen 1940-luvun jälkeen itsekuuriin, yksinkertaiseen elämään, epäitsekkyyteen ja altruismiin liittyvät moraaliset hyveet. Niiden tilalle tuli yhteiskuntaeettisiä ihanteita ja arvoja. Samalla painopiste koulukasvatuksessa siirtyi moraaliseen luonteen kasvattamiseen sosiaalisiin vuorovaikutustaitoihin ja yhteiskuntaeettisiin kysymyksiin. Peruskoulun myötä globaalien etiikan periaatteet ja kestävä kehityksen arvot nousivat esille. Erityisesti 1990-luvulla koulu pyrki kasvattamaan oppilaassa yleistä kansalaisvastaavuutta, vahvaa minuutta ja tervettä itsetuntoa. Vaikka monet ihanteet ajan kuluessa muuttuivat, suomalaisessa koulukasvatuksessa on säilynyt koko ajan 1860-luvulta lähtien myös joukko pysyviä moraalisia ihanteita. Tällaisia ovat mm. rehellisyys, lainkuuliaisuus, ahkeruus, työnteon arvostaminen, vastuu terveistä elämäntavoista, oikeudenmukaisuus sekä ystävällinen ja kohtelias suhtautuminen toisiin ihmisiin.

Kun suomalaisessa koulukasvatuksessa lähes 140 vuoden ajan säilyneitä moraalisia ihanteita tarkastellaan kokonaisuutena, niistä hahmottuu kuva *reilusta suomalaisesta*, joka on rehellinen, yritteliäs ja ahkera työntekijä ja jolla on hallussaan sosiaalisen yhteiselämän kannalta tärkeimmät perustaidot ja joka lisäksi on vielä lainkuuliainen. Tämä tutkimustulos tukee kansainvälisestäkin yleistä mielikuvaa meistä suomalaisista.

Eettisen kasvatuksen keinoissa säilyivät koko ajan tärkeinä opettajan oma esimerkki ja hyviin tapoihin totuttaminen. Oppiaineista uskonto, historia ja kirjallisuus, jotka erityisesti herbartilaisuudessa nähtiin ns. mieluun suuntaa kasvattavina aineina sekä ympäristöoppi, kotiseutuoppi ja kansalaistaito nousivat eettisen aineksen vuoksi muita tärkeämpään asemaan koulun arvokasvatuksessa. Reformipedagogisten aatteiden myötä moraalin kehityksessä alettiin 1920-luvulta lähtien korostaa toiminnallisuutta, sosiaalisia kokemuksia ja tilanteisiin liittyvää arvopohdintaa. Sosiaalisen vuorovaikutuksen merkitys nousi esiin erityisesti sotien jälkeisissä pedagogisissa teksteissä, jolloin professori

Matti Koskenniemi alkoi vaikuttaa kansakoulun kasvatusajatteluun. Koulukasvatuksen keskeistä päämäärää luonnehtivassa ihmiskuvassa on 1900-luvulla havaittavissa painopisteen siirtyminen eettisestä painotuksesta psykososiaaliseen painotukseen. 1900-luvun lopussa koulukasvatuksessa ryhdyttiinkin puhumaan eettisyyden sijasta mielummin sosiaalisista taidoista. Peruskoulun uusimmissa opetussuunnitelmissa otettiin kasvatuksen käyttöön myös integroidut aihekokonaisuudet sekä taide- ja ilmaisukasvatus. Opettajan kasvatuksellinen rooli sekä seuraamusten tai rangaistusten merkitys jäi uusimmissa opetussuunnitelmissa epäselväksi.

Eettisen kasvatusajattelun tyypillisiä ymmärtämistapoja, merkityshorisontteja, tunnistettiin viisi: uskonnollinen etiikka, absoluuttiseen järkeen kasvaminen, siveelliseen maailmanjärjestykseen perustuva hallinta, sosiaalinen toiminta ja yksilöllinen valinta. Näistä kolme ensin mainittua hallitsi vanhan kansakoulun eettistä ajattelua 1860-luvulta 1920-luvulle saakka. Toisen maailmansodan jälkeen eettisen kasvatusajattelun tyypillinen merkityshorisontti vaihtui pragmatistisen filosofian myötä sosiaaliseen toimintaan ja 1900-luvun lopulla yksilöllisiin arvovalintoihin. Yhteiskuntafilosofisesti pedagogisten tekstien analyysi osoitti siirtymää kohti liberalismia ja individualismia. Kasvatusajattelun taustalla oleva ihmiskäsitys heijasti 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa essentialismia, jossa etiikan lähtökohta perustui ihmisen universaaliin olemukseen. Sen jälkeen kasvatuksen ihmiskäsitys alkoi ilmentää enemmän kulturalismia, jossa etiikan lähtökohta on yhteiskunnan kansallisessa kulttuurissa sekä eksistentialismia, jossa etiikan lähtökohda palautuu yksilön valintoihin. Etiikan teorioiden tasolla muutosta kuvattiin siirtymänä ihmisen täydellistymistä ja elämän kokonaisvaltaista tarkoituksenmukaisuutta painottavasta teleologisesta etiikasta kohti konsekventiaalista seuraamusten ja hyödyn etiikkaa.

Suomalainen koulukasvatus on hakemassa suuntaa 2000-luvun tulevaisuuteen. Etiikan suhteen sekä koululla että koko yhteiskunnalla näyttäisi olevan ainakin neljä periaatteellista vaihtoehtoa tarjolla. Meidän on mahdollista (1) palata perinteiseen arvomaailmaan, (2) jatkaa edelleen eurooppalaista valistusprojektia ja luottaa modernin järjen edistykellisyteen, (3) pyrkiä löytämään moniarvoisuuden keskellä eettistä yhtenäisyyttä tasa-arvoisen keskustelun kautta ja sitoutumaan siihen (tarkoiton tässä ennen muuta Habermasin diskursi etiikkaa) sekä (4) luisua moraaliseen skeptisismistä moraaliseen nihilismiin, mikä todennäköisesti merkitsisi kulttuurimme vähittäistä rappeutumista.

Oli tulevaisuuden kehitys mikä tahansa, olen vakuuttunut siitä, että postmodernilla 2000-luvun koululla ja tieteellisen koulutuksen saaneella opettajalla on paljon opittavaa vanhoilta pedagogeilta. Uuden vuosituhannen koulukasvatuksessa ei tulisikaan tähyillä pelkästään tulevaisuuteen. Yhtä tärkeää on avata sellaisia historiallisia näköaloja, jotka auttavat meitä ymmärtämään syvällisemmin ihmisen olemusta, kulttuurin kehitystä ja kasvatuksen eettistä ydintä.

Kasvatusihanteiden muutos koulun pedagogisissa teksteissä 1860-luvulta 1990-luvulle

Pois kadonneet ihanteet:	Uusina tulleet ihanteet:	Koko ajan säilyneet ihanteet:
<p>1920-luvulla:</p> <ul style="list-style-type: none"> • usko siveelliseen maailmanjärjestykseen • pidättyvyys • hiljaisuus <p>1950-luvulla:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kohtuullisuus • vaatimattomuus • kuuliaisuus • häveliäisyys • siveellinen puhtaus • (elämäntapojen) säännöllisyys • yksilöidyt velvollisuudet • kärsivällisyys • kristillinen etiikka koulukasvatuksen yleisenä lähtökohtana <p>1970-luvulla:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kiitollisuus • epäitsekkyys • uhrautuvaisuus • altruistinen asenne toisten ihmisten tai yhteisön hyväksi • säästäväisyys • kestävyys • raittius • isänmaallisuus • uskollisuus <p>1980-luvulla:</p> <ul style="list-style-type: none"> • itsekuri, itsehillintä 	<p>1900-luvun alussa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • hyvä itsetunto ja itseluottamus <p>1950-luvulla:</p> <ul style="list-style-type: none"> • demokraattisuus • tasa-arvoisuus • solidaarisuus • suvaitsevaisuus <p>1970-luvulla:</p> <ul style="list-style-type: none"> • globaali yhteiskunta-eettinen vastuu • kansainvälinen oikeudenmukaisuus ja ihmisoikeuksien noudattaminen • ekologinen tietoisuus ja elämäntapa • kestävän kehityksen edistäminen <p>1980-luvulla:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rauhantahtoisuus • yhteistyökykyisyys • itsenäisyys • vastuuntuntoisuus <p>1990-luvulla:</p> <ul style="list-style-type: none"> • avoimuus, itseilmaisuus • sosiaaliset taidot • elämänhallinta • kriittinen ja aktiivinen kansalaisuus sekä siihen liittyvä vastuullisuus 	<ul style="list-style-type: none"> • totuudellisuus • rehellisyys • lainkuuliaisuus • ahkeruus • yritteliäisyys • työnteon arvostaminen • vastuu terveistä elämäntavoista • oikeudenmukaisuus • ystävällisyys • huomaavaisuus • kohteliaisuus • auttavaisuus